

Oponentský posudek na disertaci Roberta Gáji, *Vývoj farní sítě v kontextu dějin osídlení*, Praha 2016, 228 str. textu včetně literatury a seznamu příloh; přílohy: 1. „Přehled vitriků, kostelníků, zádušních úředníků a farníků u sv. Valentina, Michala, P.M. Na Louži, Betlémské kaple, sv. Jiljí a sv. Linharta na S.M. pražském (229- 257), 2. Topografické uspořádání Teigehe edice seznamu farníků kostela sv. Mikuláše z let 1552, 1581 a 1590 (258-264), 3. Topografická edice seznamu domů farnosti u sv. Michala (1603-1604, s. 265-271), 4. Topografická edice seznamu domů farnosti P.M. před Týnem z 29. ledna 1613 (272-284), obrazové přílohy (285-165).

Robert Gája svou disertaci založil na detailním studiu vzorových oblastí, kterými jsou havlíckobrodský děkanát, Černokostecko a Staré Město pražské, přičemž vychází nejenom ze studia písemných pramenů, ale sleduje i důležité sídelně historické vztahy a poznatky vycházející ze studia archeologie a stavební historie. Výsledkem je objevná konfrontace torzovitých svědectví o středověké farní správě a konkrétních svědectví o sídelních celcích v Praze jdoucí až do detailu jednotlivých domů. Ve všech úrovních práce je zřejmý velký autorův podíl zahrnující jak koncepci práce, tak přepisy a interpretaci nevydaných pramenů nebo poznatků získaných terénním výzkumem.

Práci zahajuje sumarizace dosavadního výzkumu církevní správy na českém území. Gájův přístup k pochopení mechanismů církevní správy je jiný, než jsme až dosud zvyklí. Při rekonstrukci její středověké podoby postupuje často retrográdním způsobem, přičemž s rozmyslem sleduje, kam do minulosti sahají instituty církevní správy známé z novověku. Proto si klade otázky o kontinuitě nebo diskontinuitě farních hranic, o tom, jak zachytitelné jsou kategorie nižších než farních kostelů, jak hluboko sahají kategorie farníků, farní obce, zádušní samosprávy atd. (v té souvislosti se táže, zda *officiales fabricae* spíše nejsou osoby spjaté se stavební hutí nebo s budovou kostela). Sestupem do raného středověku se Robert Gája musí vyrovnat alespoň rámcově i s kategoriemi rodící se církevní správy. Je to samozřejmě daleko obtížnější a řada souvisejících jevů je v současnosti diskutována. Přesto se domnívám, že z této diskuse nemůže vypadnout základní téma Hrubého a Novotného konceptu, že totiž arcikněžské kostely navazují ze sídelně historického hlediska na knížecí správu země. Jak dodává Jiří Sláma, do konce 10. století nevznikl žádný kostel mimo zeměpanský hrad a dlouhou dobu (až do 12. století) byly tyto ústřední kostely s knížecími hrady spjaty. Samozřejmě, že od dob Vojtěchových pozorujeme biskupskou ingerenci do této oblasti, která při snaze o církevní emancipaci ve 12. století vrcholí vznikem arcijáhensství jako správních jednotek mimo panovníkovy kompetence – proto je správné tvrzení, že arcijáhensství přímo nenavazují na velké fary. Narůstající množství vrchnostenských kostelů představuje také v mnohém určující jev, a proto Gája právem říká, že církevní kompetence nebyly jednotlivých kostelům přidělovány podle přesně platných pravidel. Přesto jsem přesvědčen, že základní tendence vzniku správy byly dány, i když nesouhlasím se současnou snahou o nalézání přesných časových koordinát opouštění systému starších pohřebišť při vzniku nové církevní správy nebo zánik hradské (a velkofarní) soustavy na konci 11. století. Zánik těchto prvků je nepochybně součástí dlouhého procesu, který v různých částech země probíhal s různou intenzitou. Správné nepochybně je, že proces zahušťování církevní správy se odehrával ne zcela definovaně, různými prostředky a cestami. I proto je těžko přijatelné tvrzení, že farní kostely odedávna vznikaly přímým založením – přinejmenším je třeba dodat

„také“ (jinak jsme zapomněli na vlastnické kostely). Je otázka, zda obvody arcikněžských kostelů neměly přesně vymezený rozsah, protože předpoklad, že se jejich obvod kryje s obvodem hradským, je dodnes pravděpodobný, ale to není problém jenom raného středověku a arcikněžských kostelů. O složitosti situace svědčí např. to, že známý kardinál Guido ve 40. letech 12. století vyzývá biskupy, aby ve svých diecézích rozlišili farní kostely a ještě ve 13. století si např. olomoucký biskup Robert stěžuje, že existují farní kostely, které nemají limitovaný okrsek. Související závěry opřené o archeologickou dataci reorganizace jednoho vesnického pohřebiště na konci 11. století (L. Varadzin, I. Štefan) jsou těžko udržitelné. Bude třeba také znovu zvážit uplatnění kategorie Urfarrei v našem prostředí. Jde o pojem související s výstavbou farní sítě v říši, kdy první farní okrsky vznikaly při budování církevní správy jako součást misijní činnosti. V modelu „české“ konstrukce církevní správy hraje roli hradská soustava, a proto byl pro navazující stavební článek církevní správy zvolen termín velká farnost - Großfarrei. K otázce filiačních vztahů je třeba doplnit, že jejich definování je jistě v raném středověku těžko uchopitelné a že byly formulovány mnohdy ad hoc. Těžko si ovšem představit, že by např. na významných knížecích hradech existovaly chrámy stejného standardu vedle sebe (např. ve Starém Plzenci).

Dále se Robert Gája věnuje vývoji farních hranic v českých zemích. Historickou retrospektivu zahajuje připomenutím záslužného díla Zdeňka Boháče, bylo by ovšem dobré zhodnotit např. také Historickou mapu Palackého. Svůj výklad opírá o sondy do historie farnosti Ostrova u Davle, Rynárce (poměry dokumentuje skutečnost, že zdejší kostel užíval práva již v době před svým vysvěcením), Příbyslavic, Miletína, Staré Příbyslavi atd. Součástí tématu je zvážení metodologických přístupů Dalibora Prixe, Františka Šmahela a Karla Nováčka, kteří se věnovali rekonstrukci vybraných úseků církevní správy. Důležitá je zde konstatace značné stability farních obvodů. Kapitola je doplněna odkazy na několik dalších nejnovějších studií představujících možnosti metodologických přístupů (Jaroslav Vodička, Pavel Kůrka, Dana Stehlíková, Alexandr Putík, ze starší historiografie Josef Teige, Jiří Čarek, V.V. Tomek). Výsledkem této rešerše je konstatace, že rekonstrukce každé farnosti je svým způsobem originální dílo. Následující text nám dává nahlédnout do pramenů a kartografických podkladů, které bylo možné při rekonstrukcích jednotlivých farností využít. Kromě očekávatelných typů pramenů je vynalézavě využito tržních smluv, v nichž podle poznámek „in plebe“ lze identifikovat příslušnost ke konkrétní faře. Přípravné kapitoly práce uzavírají témata vývoje vymezení farností, charakteristiky dismembrace kostelů nižší úrovně do statutu farních chrámů a kategorie personální farnosti jako jevů, které významně určují podobu budování sítě farní správy (pro knižní podobu celého textu, jehož vydání lze plně doporučit, by bylo dobré propracovat také výpověď o zakladatelských a patronátních právech).

Následující sonda do dějin havlíčkobrodského děkanátu ukazuje na mnohotvárnost procesu tvorby církevní správy, která byla v mnohém závislá na vývoji sídelního obrazu kraje. Je to text velmi realistický a přesvědčivý, i když přirozeně mnohdy zůstává v úrovni hypotézy podporované výpovědí novověkých pramenů (katastry, fassé). Cenné je, že rekonstruovaná výpověď je založena na historickém, archeologickém, sídelně historickém a stavebně historickém výzkumu a o to je věrohodnější a přesvědčivější. Výsledkem těchto analýz je kartografické zpracování údajů, které přirozeně v mnohém zůstává torzovité, ale přesto přesvědčivě odráží majetkové poměry v kraji, kde se setkávají zájmy světské i duchovenské

vrchnosti. Potvrzuje se skutečnost, že světská vrchnost staví na principu pravidelné farní sítě, kláštery a arcibiskupství zakládají farní kostely zejména jako nárazníkové entity. V této souvislosti podnikl autor zdařilý pokus o rekonstrukci rýnárecké farnosti zač. 13. století s průmětem výsledků pozdějšího vývoje.

Jako drobná sonda vyznívá další kapitola zaměřená na kostely v Kozojedech a Aldašíně na Černokostelecku a na jejich souvislosti s osídlením celého Černokostelecka transformovaným ve 13. a 14. století. Obraz zdejší farní sítě dobře odráží vlastnické a sídelní poměry kraje a jejich proměny.

Těžiště Gájovy práce leží v páté kapitole věnované Starému Městu pražskému a pražské sídelní aglomeraci. Otevírá se tak problém městských středověkých far, který je komplementární s výzkumem venkovských farností. Především zde se objevuje určitá rigidnost správní struktury, kdy např. starší farní kostel nezahrnutý do organismu města někdy zůstává nadřazený kostelu městskému. Vznik kostelů na Starém Městě je dlouhodobý proces, který odráží sídelně historickou situaci vltavského pravobřežní z doby výrazně starší než 13. století. Kumulace kostelů zde vznikala nejpozději ve 12. století na nejnižší vltavské terase a souvislosti s okolním osídlením se váží na zárodky církevní správy. Proces definice a limitace far byl nesporně komplikovaný a závislý na spleti majetkových i kompetenčních vztahů, a to i v době vzniku města. Na začátku 14. století se proto mohl rozhořet konflikt o farní hranice mezi faráři u P.M. před Týnem a u sv. Benedikta vrcholící novou limitací řady pražských farností prováděnou na příkaz Jana IV. z Dražic.

Následující analýzy jednotlivých staroměstských chrámů a jejich společenských a církevních souvislostí tvoří jádro výzkumu, který Robert Gája podnikl. Kostel sv. Benedikta byl zkoumán před stavbou Kotvy a jeho farní okrsek lze dosti detailně rekonstruovat na základě popisu části příslušejících domů. V rámci sporu o rozsah benediktské farnosti s farářem od Týna je možné rekonstruovat i týnskou farnost (ovšem i s použitím novověkých pramenů) a jednotlivé podoby týnského chrámu zkoumaného již od 19. století. Podobným minuciézním studiem bylo možné charakterizovat stavby a farnosti chrámů sv. Jiljí, sv. Martina ve zdi, sv. Havla, sv. Michala, P. M. na louži, sv. Filipa a Jakuba (byla skutečně přenesena veškerá farní práva na Betlémskou kapli?), sv. Štěpána ve zdi, sv. Kříže, sv. Mikuláše, sv. Ondřeje, sv. Jana na zábradlí, sv. Linharta, sv. Haštala, sv. Valentina, sv. Martina Menšího a sv. Kříže Většího. Monografické medailony dělené vždy na charakteristiku chrámu a na dějiny farnosti jsou důkazem Gájovy akribie, s níž používá argumenty získané z písemných pramenů, z výsledků (i nepublikovaných) archeologických a stavebně historických výzkumů a z pramenů kartografických. Výpovědní hodnota těchto medailonů je samozřejmě různá, přesto je jimi možné v mnohém doplnit stávající rekonstrukce pražské farní sítě doby předhusitské. Zvláště přínosná jsou kartografická vyjádření výsledků Gájova výzkumu do map jednotlivých farností.

Jedním z důležitých bodů, díky kterému lze stanovit hranice některých farností, je Židovské město. Jak autor konstatuje, o jeho stáří svědčí skutečnost, že se s jeho prostorem nikdy nepočítalo při budování farní sítě. Přesto existovaly posuny v jeho území a takové kuriozity, jako že na území farnosti sv. Kříže vznikly dvě synagogy – ovšem až v pohusitské době.

Problematika sledovaná Robertem Gájou má řadu konotací a tematických souvislostí. Věnují se jim kapitoly zaměřené na farnosti zaniklé v husitských válkách a na podobu

pražských farností do roku 1620. Zajímavý je drobný exkurs o vedení farních hranic, jejichž roli přejímaly nejčastěji ulice, parcelní zdi, hranice vnitrobloků atd. I zde se zřejmě prolínají komplikované jevy, jejichž návaznost je těžké rozplést. Stejně nepevně uchopitelné jsou národnostní poměry v jednotlivých farnostech. Zajímavou fazetu problému odkrývá pohled na změny v pražské farní síti v pozdním středověku a raném novověku. Teprve v tomto kontextu zjišťujeme, že funguje podřízenost a nadřízenost kostelních titulů v podobě, jak je známe ze současného kanonického práva. O rozsahu těchto změn svědčí skutečnost, že z osmnácti středověkých farních kostelů zůstaly pouze čtyři (z osmnácti farností 14. stol. však zanikly pouze tři). Letmá sonda do pražského zázemí upozorňuje na další souvislosti církevní správy velké sídelní aglomerace ovlivňující podobu sídelních poměrů na vlastní periferii a v její církevní správě.

V rámci závěrečné sumarizace můžeme souhlasit s Robertem Gájou, že podniknutý výzkum přinesl především argumenty podložené rekonstrukce farních obvodů na Starém Městě pražském (srovnávací sondy byly podniknuty i do související problematiky Nového Města) v předhusitské a předbělohorské době. Dodávám, že velký užitek přináší i možnost konfrontace obou těchto horizontů, a to nejenom jako prostředek verifikace předhusitské podoby farní sítě. Výsledkem jsou i nečekaná dílčí zjištění, např. že v samotné Praze nebyla ještě na začátku 14. století dokončena limitace obvodů far u třetiny kostelů, platilo totiž zvykové právo, které fungovalo „ex antiquo usu“. Důležité zjištění je také to, že ve starém sídelním území jsou obvody far malé, na jeho okraji mají daleko větší rozsah. Jiný postřeh, který je snad spíše nosnou hypotézou, je, že hranice středověkých farností procházely komunikacemi, které ve 14. století již neexistovaly. Při srovnání s vývojem v zemi, zejména s Havlíčkobrodskem nachází Gája shody i odlišnosti, což není nečekané a opět to vypovídá o složitosti a regionální podmíněnosti budování církevní správy. V této souvislosti znovu upozorňuji na nemožnost přímého převodu českých poměrů a jevů do říšských vzorů. Např. termín *Urpfarrei* byl vytvořen německou historiografií pro zcela odlišné prostředí, než je svět vznikající organizační struktury české církve. I Blaschke, na nějž se Gája odvolává, hovoří v intencích tohoto diskursu německé historiografie, *Urpfarrei* je i zde jevem spjatým s obdobím (misijních) začátků.

Celkově mohu konstatovat, že Gájova disertace je mimořádným příspěvkem k výzkumu středověkých i novověkých církevních poměrů v českém státě a výrazně překračuje požadavky kladené na disertační práci. Pozitivem je Gájův interdisciplinární přístup k řešení tématu, který výrazně posouvá možnosti vytěžování disponibilních pramenů. Hranice této výpovědi samozřejmě existují a zůstávají také desiderata pro budoucí výzkum. Bylo by např. mimořádně přínosné zpřesnit chronologii postupu budování církevní správy u nás i představy o jeho konkrétní podobě.

Práci doporučuji klasifikovat „prospěš“ a jednoznačně ji doporučuji k obhajobě.

V Praze 15. 8. 2016

prof. PhDr. Petr Sommer, CSc., DSc.